

Elbekjon RO'ZIMATOV,
O'zbekiston Milliy Universiteti o'qituvchisi
 Tel: +99897 764 52 55
 E-mail: elbekruzimatov5255@gmail.com

Sotsiologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (phd), F.A.Komilov taqrizi asosida

THE IMPORTANCE OF TUTORING IN THE DEVELOPMENT OF SOCIAL ADAPTATION AND SPIRITUAL AND MORAL QUALITIES OF STUDENTS

Annotation

The article is devoted to the development of the spiritual and moral qualities of students and the study of the characteristics of objective and subjective causes and factors causing problems in the process of socialization in society, a systematic and functional analysis of the socio-pedagogical aspects of an individual approach to creating friendly relations between adolescents and students.

Key words: Tutor, student, tyutor magazine, tyutor activity, spirituality, society, socialization, social norm, personality, spiritual and moral qualities, social activity.

ВАЖНОСТЬ ТЮТОРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РАЗВИТИИ СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ И ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ У СТУДЕНТОВ

Аннотация

Статья посвящена развитию духовно-нравственных качеств студенческой молодежи и изучению особенностей объективных и субъективных причин и факторов, вызывающих проблемы в процессе социализации в обществе, системному и функциональному анализу социально-педагогических аспектов индивидуального подхода к созданию дружеских отношений между подростками и студенческой молодежью.

Ключевые слова: Тьютор, студент, журнал тьютор, деятельность тьютора, духовность, общество, социализация, социальная норма, личность, духовно-нравственные качества, социальная активность

TALABALARDA IJTIMOYIY MOSLASHUV VA MA'NAVYIY-AXLOQIY SIFATLARNI RIVOJLANTIRISHDA TYUTORLIK FAOLIYATINING AHAMIYATI

Annotatsiya

Maqolada tyutorlar tomonidan talaba yoshlarning ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirish hamda jamiyatga ijtimoiylashuvi jarayonidagi muammolarni keltirib chiqaruvchi obyektiv va subyektiv sabablar va omillarining xususiyatlarini o'rganish, tyutorlar hamda talaba yoshlar o'rtasida do'stona munosabatlarni yaratishda individual yondashuvning ijtimoiy-pedagogik jihatlari tizimli va funksional tahlili atroflicha yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Tyutor, talaba, tyutor jurnali, tyutorlik faoliyati, ma'naviyat, jamiyat, ijtimoiylashuv, ijtimoiy me'yor, shaxs, ma'naviy-axloqiy sifatlar, ijtimoiy faollik.

Kirish. Dunyoning rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarida yoshlar o'rtasida ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirish, ularning dunyoqarashini kengaytirish, mustaqil fikrlash ko'nikmalarini oshirish, gumanizm, tolerantlik, ijtimoiy intellektni rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar o'tkazilmoqda. Bu harakatlar jahonda kuchayib borayotgan turli mafkuraviy xavf-xatar va ziddiyatlar, yadro va geosiyosiy maydonlardagi keskin kurash, axborot xuruj negizidagi destruktiv g'oyalar kuchayishi zamirida amalga oshirilmoqda.

Professor N.Latipova ta'biri bilan aytganda "Talabalarning ijtimoiy faolligini shakllantirishga bir qancha omillar ta'sir ko'rsatadi, jumladan: yoshlarning o'zini o'zi anglash istagi, samarali yoshlar siyosati, shuningdek, yoshlar uchun qiziqarli va nufuzli na'munalar".[1]

Jahonda ta'lim tashkilotlari tahsil oluvchilariga ta'sir etayotgan ma'naviy xatarlarning oldini olish, ular orasida huquqbuzarliklar va jinoyatchilikning sodir bo'lishini kamaytirish, shu bilan birga, jamiyat manfaatlarini bilan bog'liq yondashuvlarni o'rganish, talabalar o'rtasida empatiya, ma'naviy altruistik qarashlarni kengaytirish, jamiyat tomonidan belgilangan ma'naviy-axloqiy normalariga rioya qilish mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha ham tadqiqotlar olib borilmoqda.

Mamlakatimiz yoshlarining tabiiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, ijtimoiy tajriba orttirish imkoniyatlarini kengaytirish muhim ahamiyat kasb etib, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy axloqiy fazilatlar, empatik g'amxo'rlik bilan bog'liq ma'naviy tuyg'ular, ruhiy altruistik yo'nalishdagi fazilatlarini namoyon qiluvchi psixologik-pedagogik tizimni takomillashtirishga katta imkoniyatlar yaratildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2021-2026 yillarda Yangi O'zbekistonni rivojlantirishning Taraqqiyot strategiyasi" PF-60-son Farmonida yangi mazmundagi uzluksiz ta'lim tizimini yaratishning huquqiy-me'yoriy asoslarni modernizatsiyalash ustuvor yo'nalish sifatida belgilandi.[2]

Shu bilan birga, hozirgi davrda barcha sohalaridagi keskin o'zgarishlar yoshlarga o'z salohiyatlarini to'la namoyon etishda yordam beradigan ko'nikmalarga ega bo'lishlarini ham talab etmoqda. Bo'lajak mutaxassis sifatida talabalar har qanday vaziyatda tanqidiy fikrlash va muammolar yechimini topish, o'zaro hamkorlik asosida yetakchilik qobiliyatini namoyon etishi, innovatsion bilimlarga chanqoqlik va vaziyatga moslashuvchanlikni, tadbirkorlik va ishbilarmonlikni, insonlar bilan samarali muloqatni tashkil etish, ishlab chiqarish jarayonida ma'lumotlarni baholash va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan tizimni ishlab chiqishga ehtiyoj sezilmoqda. Bu vazifalarni amalga oshirish uchun oliy ta'lim muassasalari tahsil oluvchilarida ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirish strategiyasini o'quv jarayoniga tadbiiq etish dolzarb muammo hisoblanadi.

Talaba qiyofasi ham tarbiyachini tashvishga soladigan masalalardan biridir. Axir, talaba ko'pincha yoshlik o'tish davrida bo'ladi, shuning uchun u har doim ham talablarni yoqtirmaydi, masalan, bitta namunadagi toza forma kiyish. Odob qoidalarining buzilishi esa tyutorning dekanat va boshqa mas'ul shaxslarning shikoyatlarini tinglashga majbur bo'lishiga olib keladi. Shuning uchun ham tyutorlik vazifalari orasida har bir talabning psixologik portretini o'rganish, oliy o'quv yurtidagi odob va xulq-atvor

kodeksi talablarini, kiyim kiyish qoidalarini tushuntirish ishlari ham bor. Bunda o'quvchining dunyoqarashini kengaytirishning samarali usullarini qo'llash muhim ahamiyatga ega.

Oliy ta'lim muassasasida "Tyutor jurnali" tashkil etilgan bo'lib, u tyutorlarga ma'naviy-ma'rifiy va tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda amaliy yordam berib, quyidagi bo'limlarni o'z ichiga oladi: talabalar va ularning ota-onalari haqida to'liq ma'lumot, faoliyat mazmuni va h.k.

Adabiyotlar, monografiyalar tadqiqotlardan aniqlanishicha, inson ma'naviyatining ma'rifati va madaniyatlik darajasi bilan bog'liq. Chunki u ma'naviyatga muttasil o'qish, uqish, o'rganish, idrok etish, tajriba ortirish orqaligina erishishi mumkin. Inson ma'naviyati qanchalik mukammallashib borsa, u shuncha barkamol bo'lib, jamiyat ravnaqiga ko'proq hissa qo'shadi. Ma'naviyatli inson nima maqsadda yashayotganini aniq tasavvur etib, umrini mazmunli o'tkazish yo'lini axtaradi, jamiyat a'zolari bilan muomala qilish madaniyatini egallab boradi. Ma'naviyatli inson har bir masala va muammoga aql-idrok, insof va adolat nuqtayi nazardan yondashadi, "vijdon", "insof", "iymon", "or-nomus", "to'g'rilik" va "yolg'on", "halol" va "xarom" tasavvurlari mohiyatini tushunishga intiladi. Shu tariqa u yaxshilikka boshlovchi amallarni bajarib, yomon xatti-harakatlardan o'zini tiyadi. Ona-Vatani, millati va xalqini sevish, demakki, vatanparvarlik, millatparvarlik hislatlari inson ma'naviyatining asosiy ijtimoiy omillaridir.

Taraqqiyot strategiyasini amalga oshirish jarayonida talabalarning ma'naviy-axloqiy sifatlarini eksplitsit rivojlantirish mohiyatini tadqiq etishdan oldin "ma'naviy-axloqiy sifat" tushunchasini aniqlashtirib beruvchi uslubiy yondashuvlarni tahlil etamiz.

Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida Prezident Sh.M.Mirziyoyev ma'naviyat haqida quyidagi ta'rifni keltirdi: "Ma'naviyat – insonlar o'rtasidagi o'zaro ishonch, hurmat va etibor, xalq va davlat kelajagini birgalikda qurish yo'lidagi ezgu intilishlar, ibratli fazilatlar majmuasidir. Boshqacha aytganda manaviyat – jamiyatdagi barcha siyosiy-ijtimoiy munosabatlarning mazmuni va sifatini belgilaydigan poydevordir"[1].

Ma'naviyatli insonlar ko'paygan jamiyatda aql, sog'lom fikr, yaxshi xulq, insof va adolat tantana qilib, turli salbiy illatlar barham topadi. Natijada jamiyat a'zolarining kelajakka ishonchi ortib, ular o'z faoliyatlarini Vatani va xalq ravnaqi yo'lida safarbar etadi. Inson ma'naviyatini u mansub bo'lgan millatning asrlar davomida shakllangan ildizlari, ijtimoiy – madaniy taraqqiyoti, millatning tarixiy-siyosiy tajribalaridan olinadigan ruhiy kuch-quvvat, har qaysi davrning ilg'or yangilik va an'analari boyitib boradi. Yurtboshimiz ta'biri bilan aytganda: "Ma'naviyat, insonning, xalqning, jamiyatning, davlatning kuch-qudratidir. U yo'q joyda hech qachon baxt-saodat bo'lmaydi". Shu sababli mutaqqil O'zbekistonda inson ma'naviyatini yuksaltirish masalasiga katta ahamiyat berilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Istiqloq bois o'zbek xalqining ko'p asrlik boy tarixiy, ilmiy, madaniy va diniy merosi tiklanib, ulardan inson ma'naviyatini yuksaltirish yo'lida foydalanilmoqda.

A.Ibrohimov, X.Sultonov, N.Jo'rayevlar "Vatan tuyg'usi" asarida madaniy meros haqida fikr yuritib: "O'tmish davrlardan insoniyatga qolgan moddiy va ma'naviy, madaniy boyliklariga ma'naviy meros deyiladi"- deb ta'kidlaydilar.[3]

Jamiyat ijtimoiy rivojlanishning eng muhim ijtimoiy xususiyatlaridan biri, talaba yoshlarning ma'naviy-axloqiy sifatlarini oshirish orqali sog'lom turmush tarzini ta'minlash hisoblanadi. Bu yo'nalishda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning "2022-2026 yillarda O'zbekiston Respublikasining taraqqiyot strategiyasi" haqidagi ma'ruzasida, bu haqda quyidagilarni alohida ta'kidlab o'tdilar: "Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo'lsa, uning joni va ruhi ma'naviyatdir".[4]

Inson ma'naviy-axloqiy sifatleri, uning salomatligi bilan chambarchas bog'liq. Talaba yoshlarning ma'naviy-axloqiy sifatlarini ya'ni salomatlikni oshirish O'zbekiston Respublikasi kompleks ijtimoiy siyosatining ajralmas qismi sifatida, jismoniy tarbiya va sport bilan bandlik, talaba yoshlarning ma'naviy-axloqiy sifatlarini oshirish sohasiga yo'naltirilganligi bilan muhim ahamiyatga ega. Taraqqiyot strategiyasi dasturlari talaba yoshlarning ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirishda tarkibiy o'zgarishlarga olib keldi, o'smir yoshlarni jismoniy tarbiya va sportga qiziqishlarini oshirish, talaba yoshlarning sport bilan shug'ullanishlariga sharoitlar tashkil etish borasidagi chora-tadbirlar davlat siyosatining asosiy mezonini, respublika hukumati faoliyatining bosh maqsadi bo'lib qoldi.

Yuqorida nomlari zikr etilgan manbalar, ilmiy ishlar va dissertatsiyalarning aksariyatida tahsil oluvchilarning ma'naviy madaniyatini muayyan texnologiyalar vositasida shakllantirish masalalari ko'rib chiqilgan. Biroq, oliy ta'lim muassasalarida tyutorlik faoliyati orqali talabalarda ma'naviy-axloqiy sifatlarini globallashtirish fenomeni, ijtimoiy, siyosiy, madaniy muhitning shakllanishi implementatsiyasida ko'rib chiqish sifatida o'rganilmaganligini ta'kidlash joiz.

Tadqiqot metodologiyasi. Ilm-fan jadal taraqqiy etayotganligi tufayli turli fan sohalarida erishilgan yutuqlar tez yangilanib bormoqda. Bilim, o'sish, taraqqiyot omilidir, uni vaqt talabi darajasida texnika o'sishidan bir necha barobar tez yangilab borish kerak. Shuning uchun yangicha fikrlaydigan, zamonaviy kadrlarni tayyorlashda ma'naviy-ma'rifiy ishlarni kuchaytirish davr ehtiyojidan kelib chiqmoqda.

Bugungi kunda yoshlarning ma'naviy olamini yuksaltirish, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash masalasi murabbiy oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biridir. Yosh avlod tarbiyasi o'ta dolzarb masala bo'lib, u ta'lim-tarbiyada uzviylik, qat'iylik va talabchanlik, ishlashning zamonaviy, ta'sirchan usul va vositalarini talab etadi.

Shu ma'noda, biz tomonimizdan hayot sur'atlarining beqiyos darajada tezlashuvi, davlatlar va xalqlar o'rtasidagi integratsiyaning, hamkorlikning kuchayishi, xorijiy investitsiyalar, kapital va tovarlar, ishchi kuchining erkin harakati uchun qulayliklar vujudga kelishi, ko'plab yangi ish o'rinlarining yaratilishi, zamonaviy kommunikatsiya va axborot texnologiyalarining, ilm-fan yutuqlarining tarqalishi, turli qadriyatlarining umuminsoniy negizida uyg'unlashuvi, sivilizatsiyalararo muloqotning yangicha shakli bilan bog'liq jarayonda talabalarda ma'naviy-axloqiy sifatlarini eksplitsit rivojlantirish masalalarini tadqiq etish ehtiyoji mavjudligi inobatga olinib, tadqiqot doirasida mazkur sifatlarini tashkil etuvchi mexanizm, determinantal va prinsiplar o'rganildi.

Tahlil va natijalar. Mexanizm- ijtimoiy hayotda sodir bo'layotgan voqea-hodisani harakatga keltiradigan ichki qurilma bo'lib, bunda uning ichki bog'lanishini ta'minlab beruvchi komponentlar yopiq holatda bir-birining ketma-ketligidagi harakatida namoyon bo'ladi. Ularning kamida bittasi-ishni amalga oshirish uchun, kamida bittasi foydalanish uchun xizmat qiladi.

O'tkazgan tadqiqot doirasidagi tahlillarimizning ko'rsatishicha, talabalarda ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirish mexanizmlari amaliyotdagi holati o'rganildi va jahon pedagogikasidagi metodikalarga tayanib, o'quv rejaga ko'ra, didaktik tizimlarda talabalarda ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirishga mo'ljallangan determinantal tuzilishini o'rganish zaruriyatiga qaratiildi. Shunga ko'ra, biz dissertatsiya sahifalarida mexanizmi harakatga keltiruvchi determinantal tavsifini keltirsak.

Determinantalar shaxsning rivojlanishi bog'liq bo'lgan shartlar, sabablar, omillardir. Pedagogika va psixologiyaga oid adabiyotlarda determinantlarga shaxsning ijtimoiy-madaniy muhitda o'zaro faoliyat va muloqot jarayonida egallagan alohida sifati, - deb baho beriladi.[5]

Zamonaviy fan sohasida inson bilimlarining biogenetik, sotsiogenetik va personogenetik yo'nalishlari nuqtai nazaridan shaxsni rivojlantiruvchi determinantalar ko'rib chiqiladi. Biogenetik yo'nalish vakillari asosiy e'tiborni insonning antropogenetik xususiyatlariga (mayl, temperament, biologik yosh, jins, tana tipi, asab tizimining neyrodinamik xususiyatlari, organik turtki, harakat, ehtiyoj)ga qaratadilar. Bu xususiyatlar, ushbu yondashuv vakillarining fikriga ko'ra, ontogenezda yetuklikning turli bosqichlaridan o'tadi.

Sotsiogenetik yo'nalish vakillari insonning ijtimoiylashuvi, ijtimoiy me'yor va rollarning rivojlanishi, ijtimoiy munosabatlar va qadriyat yo'nalishlarini egallashi, shaxsning muayyan jamoaning tipik a'zosi sifatida ijtimoiy va milliy xarakterining shakllanishi jarayonlarini o'rganadilar. Bu muammolar ijtimoiy pedagogika va psixologiya, etnopedagogika va psixologiyada ishlab chiqilgan. Personogenetik yo'nalishning diqqat markazida shaxsning faoliyati, o'zini o'zi anglashi va ijodi, o'zini o'zi qadrlash, motivlar kurashi, individual xarakter va qobiliyatlarni tarbiyalash, shaxsiy tanlovni o'z-o'zini amalga oshirish muammolari, hayotning ma'nosini tinimsiz izlash kabi g'oyalar tashkil etadi.

Bu yondashuvlar umumiy psixologiya, shaxs psixologiyasi, individual psixologiya, analitik va gumanistik psixologiyada o'z ifodasini topgan.

Biogenetik, sotsiogenetik va personogenetik yo'nalishlarni ajratib olishda shaxsning rivojlanishini aniqlashning metafizik sxemasi 2 omil ta'sirida namoyon bo'ladi: atrof-muhit va irsiyat. Masalan, Z.Freydning "Psixanaliz nazariyasi" bo'yicha, "pseudodialektik", ya'ni inson hayotidagi mexanik jihatdan qatlam- biologik va ijtimoiy dualizmdan kelib chiqadi.

Neofreydizm vakillarining asarlarida shaxs rivojlanishini aniqlashning yangi tuzilmasi beriladi. Ular "individ" va "shaxs" tushunchalarini ajratib: "davrnin ijtimoiy konkret tarixiy turmush tarzi sifatida individ tug'iladi va faoliyat tufayli shaxs bo'ladi", - degan fikrni ilgari surishadi. Bundan xulosa qilish mumkinki, talabalarda ma'naviy-axloqiy sifatlarni rivojlantirishda shaxsni shakllantirishning zaruriy shartlari, determinantalari va omillarining formal-dinamik tomonlarini belgilaydigan quyidagi bog'liqligini inobatga olish zarur:

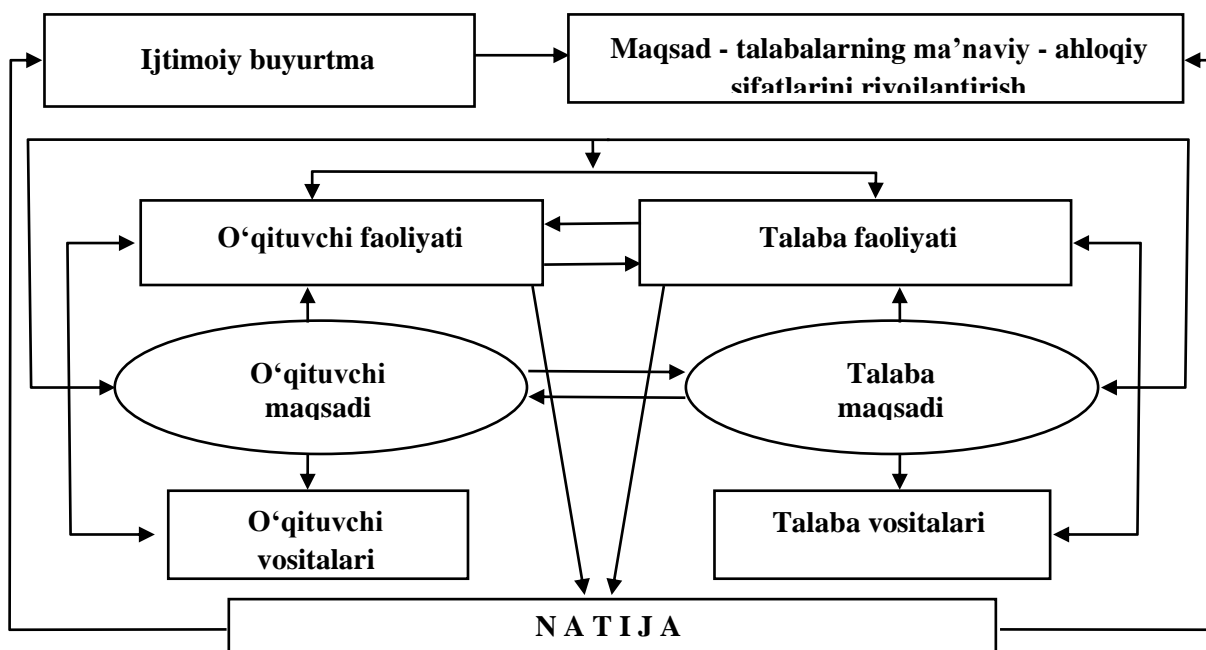
Birinchiidan, shaxsning xususiyatlari (tana tuzilishi, jinsi, biologik yoshi, yuqori asabiy faoliyat turlari va boshqalar);

Ikkinchiidan, shaxsning xulq-atvori va insonning dunyoga, boshqa shaxslarga va o'ziga bo'lgan munosabatlarini ifodalovchi faoliyatga kiritilgan holda, shaxsning shakllanishiga ta'sir qiluvchi tarixiy-madaniy omillar.

Shu bilan birga, shaxsning ijtimoiy-tarixiy turmush tarzi shaxs taraqqiyotining manbayi bo'lib, u shaxs hayoti davomida uning natijasiga aylanadi. Shuni ta'kidlash kerakki, shaxs rivojlanishining determinantalari bo'lgan ushbu manbalar ta'lim natijasida qulay pedagogik shart-sharoitlar yaratilganida shaxs rivojlanishining natijasiga aylanadi.

Talabalarining jamiyat hayotiga ijtimoiylashuv jarayonlarida ma'naviy-axloqiy sifatlarni rivojlantirishda, ularning ma'naviy qadriyatlarini, ijtimoiy maqomlarini, nazariy bilim va amaliy ko'nikmalari muhim ahamiyat kasb etadi.

1-rasm.

Xulosa va takliflar. Tyutorlik tizimini mukammallashtirish, ularni tashabbuskor, xalq manfaati yo'lida bor salohiyatini safarbar qiladigan, shijoatli mutaxassis qilib tayyorlash o'z yechimini kutayotgan dolzarb ijtimoiy-pedagogik muammolar sirasiga kiradi, chunki, davlatning bugungi va istiqboldagi barqaror iqtisodiy o'sishini ta'minlovchi omillardan biri - tashabbuskor, xalq manfaati yo'lida bor salohiyatini safarbar qiladigan, shijoatli mutaxassislarni yetishtirishdan iborat.

Insonning ma'naviy-axloqiy barkamol bo'lishi xalq, davlat, jamiyat ma'naviyatiga asos ekanligi, yoshlarga chuqur nazariy va amaliy bilimlar, kasbiy malaka, ko'nikmalar hosil qilish, ijtimoiy hayotdagi voqea-hodisalari va muammolariga to'g'ri munosabatda bo'lishga o'rgatish, Vatanni sevish, ajdodlari yaratgan bebaho ma'naviy javohirlarni imkon qadar egallash, ularni asrab-avaylash va boyitish, mamlakatimiz kelajagini, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning bugungi holatini chuqur tahlil qilish, jahondagi va mamlakatimizdagi ma'naviy, aqliy bilimlardan foydalanib voqelikda faol ishtirok etish ruhida tarbiyalash bugungi kun talabidir.

Sohadagi vaziyat va amalga oshirilgan tadbirlar tahlili yoshlarning keng qatlamlariga dahldor bo'lgan dolzarb masalalar, ayniqsa, respublikamiz yoshlarining katta qismini tashkil qiladigan talabalarni kelgusidagi kasbiy faoliyatga tayyorlashda ularda ma'naviy-axloqiy sifatlarni rivojlantirish zaruratini keltirib chiqaradi, bunda ta'limning yangi shakllari, metodlari va vositalaridan foydalanish ahamiyatini oshirish, bunda tyutorlik tizimidan foydalanish muhimdir.

ADABIYOTLAR

1. <https://www.tadqiqot.uz/index.php/soci/article/view/994/930>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022 — 2026-yillarga Mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni PF-60-son 28.01.2022 yil.
3. Sul'tonov X., Qarshiboyev M. Vatan tuyg'usi: umumiy o'rta ta'lim maktablarining 6-sinflari uchun o'quv qo'llanmasi. – To'ldirilgan va qayta ishlangan 7-nashri. – T. "Ma'naviyat", 2015. – 120 b.
4. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикасини 2022-2026 йилларда тараққиёт стратегияси ҳақидаги маърузаси. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. Ташкент 2021й. 267 б.
5. A.K.Shamshetova, R.N.Melibayeva, X.E.Usmanova, I.O.Xaydarov. Umumiy psixologiya. O'quv qo'llanma. – T.: "Barkamol fayz media", 2018. – 272 b.